

БАЛЕТДА Ж.Ж.НОВЕР РЕФОРМАТОРЛИГИ

Ўзбекистон давлат консерваторияси Нукус филиали «Умумкасбий ва ижтимоий ғуманитар фанлар» кафедраси катта ўқитувчиси
Ж. Чаршемов

Аннотация: Мазкур мақолада Жан Жорж Новер реформаторлиги, унинг балет санъатига қўшган ҳиссаси ҳақида баён қилинади. Мақолада балетнинг келиб чиқиши тарихи ҳамда турлари, жанрларга бўлинниши ҳақида сўз юритилади. Бундан ташқари балет трупалари, усувлари ва унинг вакиллари ҳақида маълумотлар келтирилиб ўтилади.

Калит сўзлар: Балет, лад, оркестр, рақс, сахна, композитор, декарация, либретто, балетмейстер.

Аннотация: В данной статье описывается реформация Жана-Жоржа Новерра и его вклад в балетное искусство. В статье говорится об истории зарождения балета и его разделении на жанры. Кроме того, представлена информация о балетных труппах, методах и их представителях.

Ключевые слова: Балет, танец, оркестр, танец, сцена, композитор, оформление, либретто, балетмейстер.

Abstract: This article describes the reformation of Jean-Georges Noverre and his contribution to the art of ballet. The article talks about the history of the origins of ballet and its division into genres. In addition, information about ballet troupes, methods and its representatives is provided.

Keywords: Ballet, dance, orchestra, dance, stage, composer, decoration, libretto, ballet master.

Балет (ит. балетто-балло-и рақснинг кичрайтирилиши) - гўзал ҳаракат санъатидир. Тарихан, уни опера сингари драма асосида эмас, балки рақс дивертиссмент¹ асосида шаклланган, бу унинг жанр хусусиятларига таъсир кўрсатди.

Балет VIII асрнинг охирига келиб Новер ислоҳоти натижасида таъсирли бир бутун хореографик спектаклга айланди. Жан Жорж Новер (1727-1810) буюк француз балет рақкоси, хореограф ва балет назариётчisi, балет ислоҳотларининг яратувчиси эди. У замонавий балетнинг асосчиси ҳисобланади. 1778 йилдан-Франция Қироллик рақс Академиясининг аъзоси. Жан Жорж Новер пантомима санъатини тирилтиришга, балет спектаклини чуқур мазмун билан тўлдиришга интилди. «Балет-бу расм, аниқроғи, маълум бир ҳаракат билан бир

¹ фр. Дивертиссмент-турли жанрдаги бир қатор номерлардан иборат театр томошаси. Балетда балет ижроининг маҳсус шакли мавжуд, бу рақс номерлари тўплами.

бутунга боғланган кетма-кет расмлар сериясидир», деб ёзган у ўзининг рақс ва балетлар ҳақидаги хатларида. Ухореограф учун саҳна рассом учун живопись билан бир хил эканлигига ишонган, чунки балетда табиатнинг ўзи, санъатнинг барча жозибаси билан безатилган. «Мен ҳар-ҳил ёмон ниқобларни синдиридим, ўта бемаъни париклардан вос кечдим, панье² ва ҳатто қўпроқ тоннель³ кийимларидан вос кечдим; мунтазам равишда мен нафис дидга чақирдим; мен янада олижаноб, ростгўй ва чиройли костюмни таклиф қилдим; мен саҳналарда ҳаракат ва ҳаракатни, рақсда анимация ва экспрессивликни талаб қилдим; ҳунарманднинг механик рақси ва рассомнинг даҳоси ўртасида қандай чуқур жарлик борлигини аниқ қўрсатдим. Рақс санъати бошқа тақлид санъатлари билан бир қаторда ва шу билан қадимий урф-одатларни ҳурмат қиласиган ва уларга риоя қилганларнинг норозилигини келтириб чиқарди, деб ёзган у. Новердан олдин, Францияда саҳнада рақсга фақат опера га соф декоратив қўшимчалар сифатида, нафис, оқланган, аммо паст таркибли интермедија сифатида дивертимент сифатида рухсат берилган. Новер рақс самарали, мазмунли ва ҳиссий жиҳатдан ифодали бўлиши кераклигини таъкидлади. Инновацион хореограф ниқобларни олиб ташлайди, жиддий драматик сюжетларни, саҳна ҳақиқатини талаб қилади. У кўнгилочар асарларни балет билан, кескин драматик сюжет билан, доимий ривожланаётган ҳаракатлар билан таққослайди. Новер балетнинг юксак маънода санъатга айланишини истарди. У хореографик асарларни уйғун ва мазмунли яратиш фақат балет спектаклининг барча таркибий қисмларининг ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро таъсири билан мумкин деб ҳисоблаган. Новер балетлари учун мавзуларни қадимги адабиёт, тарих ва мифологиядан олди. Унинг чиқишилари марказида шахсий интилиш ва ҳис-туйғуларни жамият манфаатларига бўйсундиради. Новернинг репертуари бир актли ва кўп актли балетлар, пастораллар⁴, дивертиссментлар дан иборат бўлган. Булар фожиали, қаҳрамонона, комедик, қаҳрамонона-фожиали, лирик, лирик-драматик асарлар эди. Саҳнада содир бўлаётган ҳамма нарсани иложи борича аниқроқ етказишни истаган хореограф асосий ҳисобланади. У актёрлик воситаси сифатида пантомимони танлади. Унинг балетларидаги рақс ҳаракатни давом эттиради, сюжетни ривожлантиради, самарали бўлди. Новер ўзгаришлари саҳна кўринишлари, костюмлар ва мусиқага таъсир кўрсатди, натижада балет мустақил театр жанрига айланди. «Рақс ва балет ҳақида хатлар» китобида хореограф ўзининг балет санъати эстетикасини таъкидлаган. Китоб биринчи марта 1760-йилда Штутгартда нашр этилган. Россияда у рус тилига бир неча бор таржима

² Панье (фр. паниер – «сават») - бу аёлнинг этагига улуғворлик бериш учун тол ёки пўлат таёқчалар ёки кит суюги плиталаридан ясалган рамка. Германияда ва Россияда бундай рамкалар анжир деб номланган.

³ Тоннеле-кит суюгидан ясалган кенг юбка.

⁴ Pastoral-рақс ва рақс ҳаракат қиласиган маълум бир сюжетга асосланган театрлаштирилган томоша.

қилинган ва нашр этилган. Россияда биринчи нашр 1804-йилда, охирги 1965-йилда нашр этилган. Ушбу асрда ривожланган академик хореографиянинг энг муҳим элементлари бўлган, оққуш қизларининг ғайритабиий тасвиirlари билан боғлиқ: туник, кейин атрибут сифатида пояфзалларида бармоқ учida туришлар (бармоқларда), юқорига қараб ҳаракатланиш (ҳаводаги сакрашлар), энг юқори техник қийинчиликларга қарамай ҳаракатларнинг енгил ижро этилишини айтиб ўтиш жойиз. XX асрда жанрнинг тубдан янгиланиши, балет, шунингдек, саҳнада партерре⁵ комбинацияларини тақдим этди. Шунга қарамай, балет санъат тури сифатида, драма театридан кўпроқ, кино, адабиёт, расм, ҳатто мусиқа ҳам идеал гўзалликнинг кучига бўйсунади: «балет-бу гапирадиган санъат асосан туйғулар, ҳаракатлар, интилишлар ва интилишларнинг гўзаллиги ҳакида... у ўз қаҳрамонларини идеаллаштиради» деб ёзган Ю. Слонимский «Рақс шарафига» китобида (М. 1968. р.69). Балет ижроси-хореография, рақс, жест, пантомима, мимикани ўз ичига олган синтетик жанр, мусиқа (ҳақиқий ижрочилар ёки фонограмма), манзара, либослар, ёритиш (ёруғлик, ранг), драматик ҳаракат, саҳна, баъзан қўшиқ, кино рамкалар; сўз ссенарийда қатнашади, балет номи, театр дастури. Ушбу таркибий қисмларнинг нисбати балетнинг турли хил тарихий турларида фарқ қиласди. Аммо шу муҳим таркибий қисмлар хореография, мусиқа-драмага қўшимча равишда ишлатилади. Шу сабабли, балетда хореограф ва балет раққосларининг ўрни жуда катта, чунки дастлаб яратилган балет спектакли «балет асари» бўлиб қолмаслиги ҳам мумкин. Эски таҳрирларни қайта тиклаш амалиёти мавжуд бўлса-да, бу жуда кўп балетларни янги балетмейстерлар томонидан янгилаш нормал ҳолат. Шунга кўра, мусиқий бастакор томонидан ёзилган матн қайта тузилади, қисқартмалар, алмаштиришлар, қўшимчалар, тўпламлар қўлланилади, масалан П.И. Чайковскийнинг «Оққуш кўли», 4 актли шакл билан бирга Дригонинг 3 актли версияси мавжуд. 1895-йили Петипа Иванов Дриго томонидан «Оққуш кўли» нинг тикланиши «Оққуш кўли» балетининг машҳур версияси ҳисобланади. Бу Пётр Илич Чайковскийнинг эски немис афсонасига асосланган балетидир, у тўртта актдан, тўртта картинадан (асосан Россия ва Шарқий Европадан ташқарида), учта актда, тўртта картинада ёки камроқ, иккита актда, тўртта картинада тақдим этилган. Оригинали Пётр Илич Чайковскийнинг мусиқасига Юлий Реисингер томонидан саҳналаштирган (опус 20), бу биринчи бўлиб Москванинг Император Катта театри томонидан 1877-йилнинг 20-февраль, 4-март кунлари Москвада, 1895-йилнинг 15-27 январь кунлари Санкт-Петербург шаҳридаги Императорнинг Мариинский театрида ва «Оққуш кўли» балетининг янгиланган версияси саҳнага қўйилади. «Спартак» балетида А. Хачатурян

⁵ Партерре (фр. пар терре — ерда) - саҳнадан ёки оркестрдан қарама-қарши деворга ёки амфитеатрга қадар жамоат учун ўриндиклар билан театрдаги аудиториянинг пастки қавати.

мусиқасидан фойдаланган ҳолда камида 16 та саҳналаштирилган версия мавжуд. «Спартак» балетини яратиш ғояси Арам Хачатурянга 1941-йил декабрда келган. Бастакор ушбу асари билан ҳарбий воқеалар шароитида айниқса муҳим бўлган қадимий тарихий одамнинг қаҳрамонлик қиёфасини кўрсатишини, ўз озодлиги ва мустақиллиги учун курашда халқнинг иродали руҳини сақлаб қолишини хоҳлади. Либреттонинг муаллифи Н. Волков ўз асарида ҳақиқий тарихий манбалардан фойдаланган: Плутархнинг «таржимаи ҳоллари», Жувеналнинг сатиралари ва баъзи бадиий асарлар. Балетнинг сюжети қаҳрамонлик, кураш ва садоқатли муҳаббат мавзусини бир-бирига боғлайди. А. Хачатурян урушдан бир неча йил ўтгач, 1950-йилда иш сафари пайтида қуёшли Италияга ташриф буюриб, балетни давом эттиришга муваффақ бўлди. Мамлакатга қайтиб, у дарҳол балет учун мусиқа яратишни бошлади ва 1954-йил февраль ойида асар тўлиқ ёзилди. Спектакль премьераси 1956-йил декабрь ойининг охирида муваффақиятли бўлиб ўтди. дирижёр Павел Фельдт, асосий қаҳрамонлар Асколд Макаров ва Роберт Гербек томонидан жуда яхши ижро этилди. 1968-йил апрел ойида Юрий Григорович катта театрда ўз версиясини тақдим этди. У классик рақси билан академик балет анъаналарига содик қолди, аммо спектакльнинг психологик томонини кучайтирди. Унинг версиясининг муваффақиятли бўлиб, 1975-йилда Мосфильм студияси балетни суратга олади. Балетнинг қизиқарли версияси 2009-йилда Якобсон номидаги балет театрида тақдим этилди. Режиссёр Юрий Петухов спектаклнинг асл нусхасини барча ўзига хос нюанси билан қайта яратишга қарор қилди. ва бугунги кунда дунёда ушбу асарнинг 20 га яқин версияси мавжуд, аммо фақат иккитаси энг машҳур ҳисобланади: Григорович ва Якобсон версиялари. Сюжетни ўзгартириш, актёрларни ҳаракат жойини алмаштириш билан энг осон модификацияга учрайди. Масалан: П. И. Чайковскийнинг «Оқкуш кўли» балетининг клавири бўйича Одетта ва Зигфрид ҳалок булишади, лекин саҳнавий ечимда қаҳрамонларнинг ҳалокати юз бермайди. Мусиқа ва хореография бир-бирига нисбатан одатда «қарши нуқта» ва фақат истисно ҳолатлар – «унисон». «Контрапункт» хореографик ҳаракатларнинг нисбий мустақиллигини англатади мусиқий шакл ва иборалар; хусусан, мусиқа учун деярли мажбурий бўлган такрорлашлар, хореографияда асосан кузатилмайди. Балет спектаклидаги асарда композитор ва балетмейстернинг вазифаси ҳар ҳолда бир хил эмас. Шундай қилиб, «Уйқудаги гўзал» балетини яратишида М. Петипа Чайковскийга нафақат саҳналарнинг жойлашишини таклиф қилди балки рақсларни ҳам таклиф килдилар. Ва «Оқкуш кўли» балетини ёзишда П. Чайковский мусиқани эркин ёзади, балетмейстер Л. Иванов эса композиторга эргашди.

Балетларнинг тарихий жанрлари типологияси

Романтик балетлар	Академик катта балет	Симфоник балет драмаси	Неоклассик балет	Хореодрама
«Сильфида» Филипп либретто, Тальони, коспозитор Ж. Шнейцхоффера, 1832	«Оққуш кўли» Чайковский, балетмейстер Ж Иванов и М. Петипа	«Петрушка» 1911, композитор Стравинский балетмейстер М. Фокин,	«Карта Ўйини» 1937 композитор Стравинский балетмейстер Дж. Баланчин	«Бахчисарай фонтани» 1934, композитор Асафьев, балетмейстер Р. Захаров
«Эсмеральда» 1844, композитор Ч. Пуни, балетмейстер Ж.Перро	«Уйкудаги гўзал» 1890, композитор Чайковский, балетмейстер Петипа	«Дафнис ва Хлоя» 1912, композитор Равель, сценарист и балетмейстер Фокин,	«Агон» 1957 композитор Стравинский балетмейстер Дж. Баланчин	«Ромео ва Джульетта» 2-я п. 1940, композит Прокофьев, балетмейстер Л. Лавровский

Бугунги кунда кўплаб замонавий балет компаниялари ва хореографлар мавжуд. Улар орасида Мадрид балети, Франция қироллик балети, Алонзо Кинг ва унинг компанияси, Алонзо Кинг ЛИНЕС Балети, Начо Дуато ва Компания Национал де Данза, Франкфурт балет компанияларини мисол келтириш мумкин.

Вақт ўтиши билан бир нечта таникли балет усуллари ўзларининг яратувчилари номи билан аталган. Мисол учун, Россиядан иккита балет рақсининг устунлари Агриппина Вагановадан кейин Ваганова усули ва Николай Легатдан кейин Легат усули сифатида танилган. Сесчетти усули италян рақкоси Энрико Сесчетти (1850-1928) томонидан ихтиро қилинган ва Август Буронвил (1805-1879) томонидан ихтиро қилинган Буронвил усули, асосан, Буронвилнинг ўз мамлакати Данияда қўлланилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Д.Хоманс. История балета. Ангелы Аполлона. М., 2011.
2. В.Н. Холопова. Форма музыкальных произведений. М., 2001.
3. Балет энциклопедия. М., 1981.
4. Чаршемов Ж. МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК КИНОМУСИҚАСИ //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 16-22.
5. Charshemov J. Karakalpak bakhshis and schools of bakhshi art //Teoretical and Applied Science (ISSN: 2409-0085). – 2023. – Т. 118. – С. 178-180.

6. Charshemov J. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 30-80 YEARS OF XX-CENTURY //Web of Teachers: Inderscience Research. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 33-36.
7. Charshemov J. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 1990-2010 OF XX-XXI CENTURY //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 37-41.
8. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 270-273.
9. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 818-821.
10. Чаршемов Ж. МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК КИНОМУСИҚАСИ //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 16-22.